

УДК 347.9

**ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА
В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ****CIVIL PROCEDURAL STATUS OF FOREIGNERS AND PERSONS
WITHOUT CIZENSHIP IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE****Пасайлюк І.В.,***аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті автором аналізуються особливості цивільного процесуального статусу осіб без громадянства в цивільному судочинстві. Досліджується цивільно-правовий статус іноземців залежно від законності їх перебування на території України як суб'єктів цивільних процесуальних відносин. Також приділена увага структурним елементам правосуб'єктності (правоздатності, дієздатності), її поділу на види – загальну та спеціальну. Проаналізовано точки зору різних науковців щодо юридичної природи правосуб'єктності, а також розглянуто принцип поширення національного правового режиму на цивільний процесуальний статус іноземних осіб.

Ключові слова: іноземні особи, особи без громадянства, цивільний процесуальний статус, правосуб'єктність, національний правовий режим.

В этой статье автором анализируются особенности гражданского процессуального статуса лиц без гражданства в гражданском судопроизводстве. Исследуется гражданско-правовой статус иностранцев в зависимости от законности их пребывания на территории Украины как субъектов гражданских процессуальных отношений. Также уделено внимание структурным элементам правосубъектности (правоспособности, дееспособности), разделения на виды – общую и специальную. Проанализированы точки зрения различных ученых о юридической природе правосубъектности, а также рассмотрен принцип распространения национального правового режима в гражданский процессуальный статус иностранных лиц.

Ключевые слова: иностранные лица, лица без гражданства, гражданский процессуальный статус, правосубъектность, национальный правовой режим.

The author has been analyzed the features of procedural status of persons without citizenship in civil proceedings in this article. It has been investigated civil legal status of foreigners depending on the legality of their stay in the territory of Ukraine as of civil procedural relations. Nevertheless it has been paid attention to structural elements of personality (capacity), its division into types – general and special. It has been analyzed points of view of different scholars to the legal nature of personality and examined the principle of distribution of the national legal regime on civil procedural status of foreign citizens.

Key words: foreign citizens, persons without citizenship, civil procedural status, personality, national legal regime.

Постановка проблеми. Положення Конституції України та спеціальних нормативних актів закріплюють право кожного громадянина на судовий захист. Іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. З огляду на це перед нами постає важливе питання з'ясування можливостей їх участі у цивільному процесі, тобто увазі підлягає така невід'ємна юридична властивість іноземних осіб, як цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Значення інституту цивільного процесуального статусу досить вагоме, адже він визначає вид і міру можливої та обов'язкової поведінки учасників цивільного процесу. Цивільний процесуальний статус іноземних осіб – це сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів іноземних осіб як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, передумовою набуття якого є цивільна процесуальна правосуб'єктність. Вона виступає невід'ємною властивістю зазначених осіб, адже дає їм можливість бути носіями певних цивільних прав та обов'язків. Зазначене й зумовлює актуальність теми дослідження, адже проблемні аспекти участі іноземних осіб у цивільному процесі були і є на стадії дослідження та вивчення.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження юридичної природи цивільного процесуального статусу іноземних осіб та осіб без громадянства у цивільному судочинстві України, з'ясування основних складових правосуб'єктності, критеріїв, від яких залежить правовий статус іноземних осіб та осіб без громадянства.

Для досягнення поставленої мети основна увага зосереджена на вирішенні таких завдань: дослідження існуючого механізму режиму здійснення іноземними особами належних їм прав, обов'язків та інтересів; дослідження процесуального статусу іноземних осіб як учасників цивільного судочинства України; формулювання висновків та пропозицій щодо його існування в системі законодавства.

Стан дослідження. Правову природу правосуб'єктності іноземних осіб у цивільному процесі досліджували такі науковці, як М. Богуславський, Л. Лунц, В. Комаров, М. Штефан, В. Ярков, В. Коссак, С. Фурса, М. Шакарян, С. Бичкова, Л. Фединяк та ін. Однак ряд спірних питань, що стосуються аналізованих правовідносин, потребують ретельного опрацювання.

Виклад основних положень. В Україні за останній період набув широкого розповсюдження розгляд справ з іноземним елементом. Іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються Законом України «Про міжнародне приватне право» [1], та виявляється в одній або кількох формах. Однією із них є те, що хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою. Тобто ми бачимо наявність іноземного елемента у цивільних процесуальних відносинах.

Особливе місце серед них займають справи за участю іноземних осіб. До іноземних осіб, які беруть участь у цивільному процесі, належать: іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи), міжнародні організації.

При цьому іноземцями, у розумінні приписів ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [2], вважаються особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав.

Проблема правового статусу іноземців у цивільному процесі має пряме відношення до основних прав і обов'язків людини і громадянина. В силу цього основним нормативним актом, що представляє зміст національного

законодавства у цій області, є Конституція України. Відповідно до ст. 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються такими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [3].

Також національним законодавством, а саме ч. 1 ст. 410 Цивільного процесуального кодексу України [4] та ч. 1 ст. 73 Закону України «Про міжнародне приватне право», передбачено, що іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації (далі іноземні особи) мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів.

Основоположними міжнародними документами, які забезпечують право іноземних осіб на вільний доступ до судового захисту, визнаними Україною є: ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [5], ст. 8 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., [6], ст. 16 Конвенції про статус біженців від 28 липня 1951 р. [7] та ін. Також питання забезпечення належного доступу до судового захисту (в тому числі і для іноземних осіб) знайшло своє закріплення в Плані дій Україна – Європейський Союз (схваленого Радою Міністрів Європейського Союзу в грудні 2004 р.), Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (від 18 березня 2004 р.) [8].

Визначення юридичної природи цивільної процесуальної правосуб'єктності іноземних осіб в Україні є досить актуальним, адже іноземні особи є суб'єктами цивільного процесуального права. Цивільна процесуальна правосуб'єктність є однією із підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин та вважається передумовою набуття цивільного процесуального правового статусу. Вона притаманна усім суб'єктам цивільного процесуального права, в тому числі й іноземним особам.

Оскільки цивільне процесуальне законодавство України не містить визначення цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності громадян і юридичних осіб, треба виходити з положення, що цивільна процесуальна правосуб'єктність зазначених осіб визначається відповідно до ст. ст. 28 і 29 Цивільного процесуального кодексу України [9]. Тобто, традиційно, структурними елементами процесуальної правосуб'єктності є цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність. Вона виявляється у здатності іноземних осіб вступати у цивільні процесуальні правовідносини, набуваючи відповідного цивільного процесуального правового статусу учасника цивільного процесу (наприклад, сторони, третьої особи, свідка та ін.) [10, с. 218].

Процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні ґрунтується на принципі «національного режиму». Цей загальний принцип надання іноземцям національного правового режиму одержує послідовну реалізацію в галузевому законодавстві. Принцип національного режиму означає законодавче закріплення права іноземних громадян та осіб без громадянства звертатися до судів України й користуватися цивільними процесуальними правами нарівні з громадянами України [11, с. 301]. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 74 ЗУ «Про міжнародне приватне право» процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України. М. Богуславський також наголошував на принципі національного режиму як основного щодо визначення правового статусу іноземних осіб. На його думку, «іноземні громадяни користуються такими самими правами і свободами і несуть такі самі обов'язки, що і громадяни держави, таким чином, вихідним є принцип національного режиму» [12, с. 110].

Крім національного правового режиму, для цивільних процесуальних відносин в Україні характерним є також використання спеціального правового режиму (встановлення певних обмежень, надання певних пільг), однак цей режим запроваджено щодо правового статусу іноземних держав та міжнародних міжурядових організацій. Основоположним принципом цивільного судочинства за участю іноземних осіб, що обумовлює схожість процесуального статусу іноземних осіб з процесуальним статусом громадян і юридичних осіб України, є принцип національного правового режиму. Винятки з принципу поширення національного правового режиму на цивільний процесуальний статус іноземних осіб встановлюються виключно Конституцією, законами України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такий виняток встановлено, зокрема, у ст. 79 Закону «Про міжнародне приватне право» щодо іноземних держав, дипломатичних і консульських установ та міжнародних, міжурядових організацій [13, с. 77].

Щодо визначення поняття правосуб'єктності, у літературі досі немає єдності. Оскільки іноземні особи можуть бути суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, виступають носіями процесуальних прав і обов'язків, то вони володіють цивільною процесуальною правосуб'єктністю. Цивільна процесуальна правосуб'єктність іноземних осіб в Україні структурно складається із правоздатності та дієздатності і виявляється у здатності таких осіб вступати у цивільні процесуальні правовідносини, набуваючи відповідного цивільного процесуального статусу учасника цивільного процесу (сторони, третьої особи, свідка та ін.) [10, с. 218]. При цьому Цивільний процесуальний кодекс України уточнює, що цивільною процесуальною правоздатністю наділені всі фізичні та юридичні особи. Таким чином, нею наділені всі іноземці, особи без громадянства, а також іноземні юридичні особи. Зазначені суб'єкти, відповідно до ч. 2. ст. 410 ЦПК України, є такими, що мають процесуальні права і обов'язки, а отже, володіють цивільною процесуальною правоздатністю.

Згідно із ч. 1 ст. 74 ЗУ «Про міжнародне приватне право» процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України, тобто застосовується колізійна прив'язка «закон суду». Отже, впливає, що при визначенні цього питання слід керуватися ст. ст. 28 і 29 ЦПК України. Однак щодо визначення цивільної процесуальної дієздатності іноземних осіб, суду також необхідно звертатися до іноземного законодавства (особистого закону іноземної особи).

В юридичній літературі існує думка, що цивільна процесуальна правоздатність поділяється на загальну і спеціальну. Зокрема такої думки притримується С.С. Бичкова, яка зазначає, що під загальною правоздатністю слід розуміти здатність будь-якого суб'єкта бути носієм визначених прав та обов'язків у межах певної галузі права. А спеціальну правоздатність слід тлумачити як здатність певного суб'єкта, який відповідає визначенням у законі вимогам, бути носієм певних прав та обов'язків [14, с. 58]. Аналізуючи ч. 1 ст. 28 ЦПК України, впливає той факт, що нею обмежується цивільна процесуальна правоздатність, у тому числі й іноземних осіб, здатністю мати цивільні процесуальні права лише визначеного кола учасників цивільного процесу. Тобто цивільна процесуальна правоздатність інших суб'єктів цивільних процесуальних відносин виникає не автоматично, а за наявності певних, встановлених у законі умов. Зокрема, наприклад, для того, щоб іноземним фізичним особам в Україні отримати здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки представників, необхідно відповідати визначенням у законі вимогам (ст. ст. 40, 41 ЦПК України) [13, с. 82].

У зв'язку з цим нам видається слушною думка С.С. Бичкової щодо поділу цивільної процесуальної пра-

воздатності на загальну і спеціальну. Адже загальною цивільною процесуальною правоздатністю наділена кожна іноземна особа, а для того, щоб мати спеціальну цивільну процесуальну правоздатність, під якою розуміють здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, представників, інших учасників цивільного процесу, окремим іноземним особам потрібно відповідати спеціальним, визначеним законом вимогам.

Ще однією складовою цивільної процесуальної правосуб'єктності є цивільна процесуальна дієздатність іноземних осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 29 ЦПК України під нею розуміють здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки в суді.

Іноземці та особи без громадянства відповідно до чинного законодавства наділені цивільною процесуальною дієздатністю. А саме ті: 1) які досягли повноліття, усвідомлюють значення своїх дій і можуть керувати ними; 2) які не досягли повноліття, але зареєстрували шлюб; 3) яким надано повну цивільну дієздатність за рішенням суду; 4) неповнолітні або цивільна дієздатність яких обмежена, у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Необхідно зазначити, що цивільну процесуальну дієздатність у неповному обсязі мають також малолітні та неповнолітні іноземці та особи без громадянства, які, крім прав та обов'язків, визначених у ст. 27 ЦПК України, мають право особисто здійснювати цивільні процесуальні права, передбачені у ч. 1. ст. 27-1 ЦПК України. Також відповідно до норм ЦПК, Закону «Про міжнародне приватне право», цивільною процесуальною дієздатністю наділені такі іноземні особи, як: іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи), міжнародні організації тощо.

З огляду на вищевикладене визначальним для встановлення цивільно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства є принцип національного режиму. Застосовуючи цей режим, іноземні суб'єкти у сфері процесуальних відносин одержують можливість на звернення до суду і можуть користуватися при цьому такими ж процесуальними правами при розгляді цивільних справ, як і громадяни держави суду. Про те, на наше переконання, потребує з'ясування проблема залежності цивільно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства від законних підстав їх перебування на території України. Адже, згідно з Конституцією України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [3]. Вважаємо за доцільне узгодити норми ст. 410 ЦПК України з нормами Конституції України, оскільки іноземці та особи без громадянства можуть користуватися тими ж правами і свободами, а також нести ті ж обов'язки, що і громадяни України за умови перебування на її території на законних підставах. У свою чергу в Цивільному процесуальному кодексі України нічого такого не зазначено. Відповідно до ч. 1 ст. 410 ЦПК України іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів [4].

Стаття 4 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» передбачає перелік законних підстав перебування іноземців та осіб без громадянства на території України: 1) імміграція в Україну на постійне проживання та за умови визнання їх біженцями чи надання їм тимчасового захисту в Україні; 2) визнання їх особами, які потребують додаткового захисту або яким надано

тимчасовий захист; 3) прибуття в Україну для працевлаштування та для участі у реалізації проектів міжнародної технічної допомоги; 4) проповідування релігійних віровчень, виконання релігійних обрядів чи іншої канонічної діяльності; 5) для участі у роботі структурних осередків громадських (неурядових) організацій іноземних держав та для роботи у представництвах іноземних суб'єктів господарювання, іноземних банках; 6) які прибули для провадження культурної, наукової, освітньої діяльності тощо, навчання; 7) для роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації; 8) з метою возз'єднання сім'ї; 9) інші підстави. Для більшості із зазначених підстав також необхідна наявність посвідки про тимчасове проживання.

Висновки. Таким чином, дослідивши окремі аспекти правового статусу іноземних осіб можна виділити таке:

– іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи мають такий же процесуальний статус у цивільному процесі, як і громадяни України, адже, відповідно до Конституції України, вони користуються такими ж правами і

свободами, а також несуть такі ж обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України;

– цивільна процесуальна правосуб'єктність властива всім учасникам цивільного процесу, в тому числі й іноземцям, адже відповідно до норм ЦПК України вони є суб'єктами цивільно-процесуальних відносин;

– до цивільної процесуальної правосуб'єктності іноземних осіб застосовується принцип національного режиму, тобто їх цивільна процесуальна правоздатність і дієздатність визначається відповідно до права України;

– проаналізовано критерії залежності цивільно-процесуального статусу іноземців та осіб без громадянства в цивільному судочинстві, зокрема законні підстави перебування їх на території України;

– іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації наділені правом звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів за умови перебування на її території на законних підставах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
2. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19–20. – Ст. 179.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/995_015.
7. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011.
8. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-15 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.
9. Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом : Лист Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 р. № 24-754/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v-754740-13>.
10. Бичкова С. Особливості цивільної процесуальної правосуб'єктності іноземних осіб в Україні / С. Бичкова, Н. Чучкова // Право України. – 2011. – № 2. – С. 217–222.
11. Васильєв С.В. Цивільний процес України : [навч. посібник] / С.В. Васильєв – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 344 с.
12. Богуславский М.М. Международное частное право / М.М. Богуславский. – 3-е изд. перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1999. – 408 с.
13. Чучкова Н.О. Участь іноземних осіб у цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н.О. Чучкова. – К., 2013. – 199 с.
14. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : [монографія] / С.С. Бичкова – К. : Атіка, 2011. – 420 с.